

ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΜΠΑΤΖΑΚΗ-ΠΕΡΔΙΚΗ

Η ΣΧΕΣΗ ΣΩΚΡΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΟ ΦΩΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΩΝ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΑΦΡΟΔΙΣΙΕΩΣ*

Αντικείμενο αυτής της εργασίας είναι η παρουσίαση και κριτική ανάλυση των σχολίων του Αλεξάνδρου του Αφροδισιεύς που αναφέρονται σε αριστοτελικά κείμενα στα οποία ο Σταγίριτης παρουσιάζει τη Σωκρατική διαλεκτική, βασικές θέσεις της οποίας ο ίδιος υιοθετεί και εφαρμόζει συστηματικά. Η εκπόνηση αυτής της εργασίας ορμήθηκε από το γεγονός ότι, παρά τις επίπονες και πολυδιάστατες προσπάθειες των τελευταίων χρόνων για την αποκατάσταση των ακριβών διαστάσεων της Αριστοτελικής διαλεκτικής, λίγες είναι οι απόπειρες σύνδεσής της με τη Σωκρατική διαλεκτική και ακόμη λιγότερες είναι οι αναφορές στα σχόλια του Αλεξάνδρου Αφροδισιεύς πάνω στο θέμα αυτό¹. Λόγω του περιορισμένου χαρακτήρα αυτής της εισήγησης θέλω να καταστήσω σαφές από την αρχή ότι δεν πρόκειται να ασχοληθώ σε βάθος με όλες τις πολύπλευρες διαστάσεις της Αριστοτελικής διαλεκτικής και πολύ περισσότερο τη σχέση της τελευταίας με την Πλατωνική διαλεκτική.

Θεωρώ ως δεδομένη την γενικά αποδεκτή άποψη ότι η Αριστοτελική αντίληψη περί διαλεκτικής είναι ένα πολύ σημαντικό και εξαιρετικά σύνθετο μέρος της λογικής του θεωρίας που στην πραγματικότητα είναι ένα γόνιμο αμάλγαμα, με αρκετά στοιχεία πρωτοτυπίας, θέσεων προγενέστερων διαλεκτικών φιλοσόφων. Συγκεκριμένα στην Αριστοτελική θεωρία περί διαλεκτικής ανιχνεύονται στοιχεία:

- α) από τον Ζήνωνα από τον οποίο προέρχεται η έννοια των *ἐνδόξων* και της κατασκευής αντινομιών.

---

* Η εργασία αυτή υπήρξε συμμετοχή μου στο Β' διεθνές Συνέδριο Ελληνικής φιλοσοφίας με θέμα: «Η φιλοσοφία του Σωκράτη», που έγινε στην Σάμο τον Αύγουστο του 1990.

1. Για μια σύντομη παρουσίαση αυτού του θέματος βλ. Μ. Βαρδάκη: «Η Αριστοτελική διαλεκτική ως μέθοδος της πρακτικής φιλοσοφίας», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* τ. 1, τ. 3 (1984), σσ. 278-89.

- β) από τους Σοφιστές μέσω των Σωκρατικών εξεταστικών επιχειρημάτων και μέσω της σοφιστικής που ανάγεται στον Πρωταγόρα, τον Γοργία, τον Αντιφώντα, τον Ιππία.
- γ) από τον Σωκράτη, από τον οποίο υιοθέτησε την αναζήτηση ορισμών και τη διαλεκτική-ερωτηματοαποκριτική μέθοδο (διαλέγεσθαι).
- δ) από τον ύστερο Πλάτωνα από τον οποίο παρέλαβε τη διαιρετική μέθοδο της αναγωγής σε ορισμούς¹.

Δεν προτίθεται να διαφωνήσω με αυτή την άποψη, αλλά εξετάζοντας τα σχόλια του Αλεξάνδρου και την ίδια τη θεωρία του Αριστοτέλη καταλήγω στο συμπέρασμα ότι ο Αριστοτέλης —σ' ότι αφορά τη διαλεκτική— έχει επηρεαστεί από τον Σωκράτη πολύ περισσότερο απ' ό,τι γενικά εκλαμβάνεται και ότι η αντίληψή του περί διαλεκτικής είναι πολύ πλησιέστερη προς την Σωκρατική. Επιπρόσθετα συμφωνώ απόλυτα με τον Guthrie ότι ο Αριστοτέλης πρέπει να θεωρείται ως η πλέον αντικειμενική πηγή της Σωκρατικής διδασκαλίας λόγω της συναισθηματικής ουδετερότητάς του απέναντι στο Σωκράτη αφ' ενός και της στενής συνάφειάς του προς την Ακαδημία αφ' ετέρου².

Στην προσπάθειά μου αυτή θα αναφερθώ στα σχετικά σχόλια του Αλεξάνδρου του Αφροδισιέως επιχειρώντας να επιβεβαιώσω την φήμη του ως του πιο αντικειμενικού, εξηγητικού σχολιαστή των Αριστοτελικών κειμένων. Μπορεί να λεχθεί εδώ, προλαμβάνοντας την περαιτέρω ανάπτυξη του θέματος, ότι ο Αλέξανδρος γενικά είναι πιστός στο Αριστοτελικό κείμενο, κυρίως διασαφηνίζοντάς το με την παράθεση σχετικών παραδειγμάτων εν τούτοις αρκετές φορές κάνει κριτική αποτίμηση ή σύνδεση με άλλα έργα του Σταγίριτη αποφεύγοντας ωστόσο —όσο το δυνατόν— ανáιρεση ή παρερμηνεία των Αριστοτελικών επιχειρημάτων.

Είναι γνωστό ότι η Αριστοτελική θεωρία περί διαλεκτικής αναπτύσσεται κυρίως στα *Τοπικά* και λιγότερο σε άλλα έργα όπως οι *Σοφιστικοί Έλεγχοι*, η *Ρητορική*, τα *Αναλυτικά Ύστερα* και τα *Μετά τὰ Φυσικά*. Ο Αλέξανδρος το επιβεβαιώνει στην Εισαγωγή των σχολίων του στα *Τοπικά*:

«Περί δὲ τῆς οὕτως λεγομένης διαλεκτικῆς Ἀριστοτέλης μὲν καὶ ἐν ἄλλοις βιβλίοις πεπραγματεύεται, μάλιστα δὲ ἐν τούτοις ἃ ἐπιγράφεται *Τοπικά*, ἀπὸ τοῦ τόπου τινὰς ἐν αὐτοῖς παραδίδοσθαι, ἀφ' ὧν

1. Bl. G. L. Owen (ed.): Aristotle on Dialectic: The Topics, Proceedings of the Third Symposium Aristotelicum, Oxford, Clarendon Press, 1968, pp. 293-4.

2. W. K. G. Guthrie: Socrates, Cambridge Univ. Press, 1971 p. 35ff.

ὀρμώμενοι δυνησόμεθα περί παντός τοῦ προτεθέντος
δι' ἐνδόξων συλλογίζεσθαι, ὡς φησὶν αὐτοῖς»¹.

Στην εισαγωγή αυτή ο Αλέξανδρος κάνει μια σύντομη περιγραφή διαφόρων θεωριῶν περί διαλεκτικής στην Ελληνική φιλοσοφία αρχίζοντας πρωτύστερα από την Στωϊκή αντίληψη και μεταβαίνοντας μέσω του Πλάτωνα στον Αριστοτέλη, αλλά κατά παράδοξο τρόπο δεν περιλαμβάνει τον Σωκράτη ανάμεσα στους διαλεκτικούς φιλοσόφους. Παρόλα αυτά είναι ενδιαφέρουσα η ερμηνεία που επιχειρεί γύρω από τη διαλεκτική συλλογιστική των Στωϊκῶν, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο πάντα οι Στωϊκοὶ αντιμετώπισαν τη διαλεκτική ως την επιστήμη του «εὖ λέγειν ἐν τῷ τὰ ἀληθῆ καὶ τὰ προσήκοντα εἶναι τιθέμενοι», ενώ ο Πλάτωνας είδε τη διαλεκτική ως διαιρετική μέθοδο, μέσω της οποίας ο φιλόσοφος ταξινομεί επαγωγικά και απαγωγικά εἶδη σε γένη και γένη σε εἶδη. Τέλος ο Αριστοτέλης και οι οπαδοί του

οὐ ταῦτά περί τῆς διαλεκτικῆς φέρουσιν, ἀλλὰ τίθενται μὲν αὐτὴν μέθοδον τινὰ εἶναι συλλογιστικὴν»².

Εἶναι σαφές από το κείμενο αυτό ότι ο Αφροδισιεύς ερμηνεύει τη Στωϊκή διαλεκτική ως πρακτική επιστήμη, την Πλατωνική ως μεθοδολογική προσέγγιση με οντολογικές προεκτάσεις, ενώ στην περίπτωση του Αριστοτέλη τονίζει τον αμιγῶς μεθοδολογικό της χαρακτήρα ταυτίζοντάς την με τη χρήση του απαγωγικού συλλογισμού. Κατά την άποψή μας αυτή η ερμηνεία, καίτοι ορθή, είναι μονόπλευρη και σχηματική, αφού παραγνωρίζει βασικά σημεία της Αριστοτελικής διαλεκτικής και ιδιαίτερα τα Σωκρατικά της στοιχεία, που είναι τα εξής: η έμφαση στους ορισμούς και τον επαγωγικό συλλογισμό, η χρησιμοποίηση του όρου «εἶδος», η διαλογική τακτική, η εμμονή στους πειστικούς ορισμούς και τέλος η αντιμετώπιση της διαλεκτικής ως μεθόδου της πρακτικής ιδίως φιλοσοφίας. Επίσης είναι θεμιτό το επιχείρημα ότι η χρήση των ἐνδοξων ως της βάσης του διαλεκτικού συλλογισμού, δεν ήταν μόνο κληρονομιά του Ζήωνα αλλά και του Σωκράτη. Τέλος, όπως φαίνεται από την Αριστοτελική κριτική της προκλητικής γνωστικής βεβαιότητας των Σοφιστῶν, ο Σταγυρίτης αποτιμᾷ θετικά τη Σωκρατική στρατηγική της επιτηδευμένης άγνοιας.

1. «Alexandri Aphrodisiensis in Aristotelis Topicorum libros otto Commentaria», M. Wallies (ed.): Academiae litterarum Regiae Borussicae, MDCCCLXX XXI, v. 2. 2. p. 5.21-30.

2. ib. 2.1-2. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω μιά διαφωνία του Διογένη του Λαέρτιου ως προς τον ορισμό της διαλεκτικής από τους Στωϊκούς. Για τον Διογένη με το «εὖ λέγειν» ασχολείται η ρητορική, ενώ με το «ὀρθῶς διαλέγεσθαι» ασχολείται η διαλεκτική (Διογένης Λαέρτιος, VII 42).

Σ' ό,τι αφορά πάντως την Αριστοτελική αντίληψη περί Σωκράτους δεν μπορεί παρά ν' αναφερθούμε στα δύο επίμαχα χωρία των *Μετά τὰ Φυσικά* στα οποία ο Σταγυρίτης αναφέρεται στην καταγωγή του διαλεκτικού συλλογισμού και τη δική του σχέση με αυτή την τάση. Στο πρώτο χωρίο ο Αριστοτέλης επισημαίνει τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της Σωκρατικής φιλοσοφίας σε αντίθεση προς την νατουραλιστική προσέγγιση των Προσωκρατικών συνδέοντας το πρακτικό ενδιαφέρον του Σωκράτη με την έμφασή του στους ορισμούς γενικών (ηθικών) εννοιών:

«Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἠθικά πραγματευομένου περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐθέν, ἐν μέντοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὀρισμῶν ἐπιστήσαντος πρώτου τὴν διάνοιαν, ἐκεῖνον ἀποδεξάμενος (sc. Πλάτων) διὰ τὸ τοιοῦτον ὑπέλαβεν ὡς περὶ ἐτέρων τοῦτο γινόμενον καὶ οὐ τῶν αἰσθητῶν ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὸν κοινὸν ἕρον τῶν αἰσθητῶν τινός, ἀεὶ γε μεταβαλλόντων»¹.

Αν και το πρόβλημα της ανθρωποκεντρικής στροφής του Σωκράτη δεν έχει ακόμη λυθεί οριστικά, αφού πολλοί μελετητές ισχυρίζονται ότι ο Σωκράτης είχε ασχοληθεί και με φυσικά προβλήματα², στα σχόλια του Αλεξάνδρου δεν υπάρχει η παραμικρή υποψία για το ενδεχόμενο της ενασχόλησης του Σωκράτη με φυσικά θέματα. Ο σχολιαστής φαίνεται να είναι πεπεισμένος ότι ο Σωκράτης ποτέ δεν ασχολήθηκε με φυσικά θέματα («μη πραγματευομένου περὶ τῶν φυσικῶν»). Σημαντικότερο ωστόσο για την εργασία μας είναι το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος δεν συμφωνεί απόλυτα με τη δήλωση του Αριστοτέλη ότι ο Σωκράτης πρώτος έκανε χρήση γενικών ορισμών, αφού κατά δήλωση του ίδιου του Σταγυρίτη οι Πυθαγόρειοι πρώτοι εγκαινίασαν τη χρήση τέτοιων ορισμών³.

1. «Μετά τὰ Φυσικά» 987β 1-4.

2. Βλ. J.F.L. Schroeder: «Disputatio qua Socratis sententia de physicae disciplinae studio exponatur», Leiden, 1819.

A. Chiapelli: «Nuovericerche sur naturalismo di Socrate». In Archiv für Geschichte der Philosophie 4 (1891) S. 369-413.

A.E. Taylor: «Parmenides, Zeno and Socrates»; in Proceedings of the Aristotelian Society N.S. 16 (1915-1916) pp. 234-89.

A.H. Chroust: «Socrates and the pre-socratic Philosophy», in Modern Schoolman 29 (1952), pp. 119-35.

3. «Alexandri Aphrodisiensis in Aristotelis Metaphysica Commentaria», ed. by M. Hayduck, Berolini, Typis and Impensis Georgi Reimeri, MDCCLXXXI v. 1, 740. 30-36.

Πιο σημαντικό για την Αριστοτελική και Σωκρατική αντίληψη της διαλεκτικής είναι το δεύτερο κείμενο, στο οποίο ο Αριστοτέλης, οριοθετεί τον διαλεκτικό χαρακτήρα της Σωκρατικής φιλοσοφίας αποδίδοντάς του την πατρότητα της επαγωγικής μεθόδου και του γενικού ορισμού:

«Σωκράτους δὲ περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς πραγματευομένου καὶ περὶ τούτων ὀρίζεσθαι καθόλου ζητοῦντος πρώτου,....ἐκεῖνος δ' εὐλόγως ἐζήτει τὸ τί ἐστὶν συλλογίζεσθαι γὰρ ἐζήτει, ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἐστίν. διαλεκτικὴ γὰρ ἰσχύς οὐπω τότε ἦν, ὥστε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἐστὶ τὰναντία ἐπισκοπεῖν. Καὶ τῶν ἐναντίων εἴ ἢ αὐτὴ ἐπιστήμη· δύο γὰρ ἐστὶν ἃ τις ἂν ἀποδῶη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ' ἐπακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου· ταῦτα γὰρ ἐστὶν ἄμφω περὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης»¹.

Σύμφωνα με τον Evans οι κυριότερες θέσεις αυτού του επιχειρήματος είναι:

- 1) Η επαγωγή και γενικοί ορισμοί είναι θεμελιώδη στοιχεία της επιστήμης.
- 2) Ο Σωκράτης ασκούσε και τα δύο.
- 3) Η διαλεκτική εξετάζει τις «αρχές».
- 4) Ο διαλεκτικός λόγος κάνει χρήση επαγωγής και συλλογισμού.
- 5) Ο ορισμός είναι ουσιώδης για το συλλογισμό.
- 6) Η διαλεκτική την εποχή του Σωκράτη δεν μπορούσε να εξασκηθεί χωρίς προσφυγή σε ορισμούς².

Παρά το γεγονός ότι τα σχόλια στα βιβλία E-N των *Μετὰ τὰ Φυσικά* θεωρούνται νόθα³, θα ήθελα να επισημάνω τον Αλεξάνδρειο χαρακτήρα αυτού του συγκεκριμένου σχολίου, αφού στην ουσία επαναλαμβάνει το προηγούμενο επιχείρημα.

Ο σχολιαστής αναφερόμενος σ' αυτό το κείμενο δεν επισημαίνει μόνο αυτά τα διακριτικά στοιχεία, αλλά τονίζει ακόμη μια φορά τον ηθικό χαρακτήρα της Σωκρατικής φιλοσοφίας («περὶ μόνας τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς διατριβει»). Και επισημαίνει ακόμη μια φορά —διαφωνώντας έτσι έμμεσα με τον Αριστοτέλη —ότι πριν από τον Σωκράτη οι Πυθαγόρειοι είχαν διατυπώσει γενικούς ορισμούς εννοιών:

1. «Μετὰ τὰ Φυσικά» 1078b 17ff.

2. J.D.C. Evans: «Aristotle's Concept of Dialectic», Cambridge Univ. Press 1972, p. 24.

3. βλ. R.B. Todd: «Alexander of Aphrodisias On Stoic Physics: A Study of the De Mixtions with Preliminary Essays, Text, Translation and Commentary», Leiden, E. J. Brill, 1976, p. 15.

«Και πρὸ τούτου (τοῦ Δημοκρίτου), ὡς εἴρηται, αἱ Πυθαγόρειοι τινῶν ὀλίγους ὀρισμούς ἀπέδωκαν, οὓς ὀρισμούς εἰς τοὺς ἀριθμούς ἀνήγον· δικαιοσύνης γὰρ φασίν, ἔστιν ἀριθμὸς ὁ διαιρῶν τὴν δεκάδα δίχα καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως»¹.

Σ' ὅτι ἀφορὰ τὴν Σωκρατικὴ συμβολή, ὁ Αλέξανδρος μάλλον οὐδέτερα καὶ ἀποστασιοποιημένα, ἐπαναλαμβάνει τὴν Ἀριστοτελικὴ δῆλωση ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ πατέρας τῶν επακτικῶν λόγων καὶ τῶν γενικῶν ὀρισμῶν. Πάντως τὸ γεγονός, ποῦ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Αλέξανδρο, ὅτι ὁ Σωκράτης - σε ἀντίθεση πρὸς τὸν Πλάτωνα «τοὺς ὀρισμούς ἐζήτει, οὐ χωριστὰ ἐποίει τῶν αἰσθητῶν, οὐδὲ τοὺς ὀρισμούς χωριστῶν φύσεων εἶναι ἔλεγεν»², ἔλεγεν εἶναι μιὰ ἀκόμη ἐνδειξὴ ὅτι ἡ Ἀριστοτελικὴ ἀντίληψη τοῦ επακτικοῦ συλλογισμοῦ μέσω τῶν αἰσθητῶν ὡς βασικοῦ στοιχείου τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ἓνα ἀκόμη Σωκρατικὸ στοιχεῖο τῆς σκέψης του.

Αὐτές οἱ ἀναφορές στο *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* εἶναι καὶ οἱ μόνες σαφεῖς μνείες τῆς Σωκρατικῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Στὴν διαπραγματεύση τοῦ θέματος στα ἄλλα τοῦ ἔργου καὶ ἰδιαιτέρα στα *Τοπικὰ*, ἡ ἀναφορὰ του στὸν Σωκράτη εἶναι μάλλον ἐξηγητικὴ, ἀφοῦ τὸν χρησιμοποιεῖ ἐκτεταμένα ὡς διασαφηνιστικὸ παράδειγμα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Αλέξανδρος μιμνῶμενος τὸν Σταγίριτῃ *Socratis nomen saepissime exempli gratia usurpatur* σε πολὺ μεγαλύτερη κλίμακα ἀπ' ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης³.

Εἶναι ἀδύνατο σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία ν' ἀναφερθοῦμε σ' ὅλες τὶς θέσεις περὶ διαλεκτικῆς ποῦ περιέχονται στα *Τοπικὰ*, καὶ στα συναφῆ σχόλια τοῦ Αλέξανδρου. Θα ἀναφερθῶ μόνον σε μερικὲς εἰσαγωγικὲς θέσεις ποῦ παρουροσιάζουν εἰδικὸ ἐνδιαφέρον. Καὶ πρῶτα, ὁ ὀρισμὸς τῆς διαλεκτικῆς στα *Τοπικὰ* ὡς τὴν μεθόδου «ἀφ' ἧς δυνασόμεθα συλλογίζεσθαι περὶ παντός τοῦ προτεθέντος προβλήματος ἐξ ἐνδόξων, καὶ αὐτοὶ λόγον ὑπέχοντες μὴ θὲν ἐροῦμεν ὑπεναντίον»⁴.

Ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐναρκτήρια διατύπωση ὁ Αλέξανδρος ἀναπτύσσει τὸν ἐπιγραμματικὸ αὐτὸ ὀρισμὸ συνδέοντάς τον με ἀνάλογες θέσεις ποῦ ἀναπτύσσονται στὴ *Ῥητορικὴ* καὶ τοὺς *Σοφιστικοὺς* *Ἐλέγχους*, τονίζοντας

1. Commentarium 1. 741-4-6.

2. Ib. 1 741. 21-22.

3. Βλ. στα σχόλια τῶν «*Τοπικῶν*» π.χ. Comm. 2,2. 24,1-77.5.33. 82.3-83.1.- 84. 6-102.8, -1067.21 -257.25 - 277,2 - 280.7 - 284.1.19.20.33 - 288.7.8 - 289.4 - 290.20. 310.18 - 242.27 - 272.2 - 377.13.15 - 384.4 - 448 7.20 - 449.12 κλπ.

Ὁ Αλέξανδρος ἀναφέρεται στὸ Σωκράτη ὡς παράδειγμα καὶ στα αὐτοτελῆ τοῦ ἔργου συχνότατα. Βλ. A.A. Praeter «*Commentaria, Scripta Minora*», ed. I. Bruns, Berolini MDCCCLXXXVII, 8,2.

4. «*Τοπικῶν*» 100α 18-21

ιδιαίτερα τη διαφορά μεταξύ διαλεκτικής, ρητορικής και σοφιστικής. Έτσι η διάκριση μεταξύ «φαινομένων ἐνδόξων» και «ἐνδόξων» είναι το διαφοροποιό κριτήριο μεταξύ σοφιστικής και διαλεκτικής, ενώ η προσθήκη του *περὶ παντός* «χωρίζει πῶς τῆς ῥητορικῆς τὴν διαλεκτικὴν... ὕλη γὰρ μᾶλλον τῷ ῥήτορι τὰ ἠθικὰ τε καὶ πολιτικά προβλήματα... ἃ δὲ ἐνδόξων πειρᾶται καὶ αὐτὴ δεικνύει. κοινότερον δὲ τὸ *περὶ παντός* εἶπε, καθ' ὅσον καὶ *περὶ φυσικῶν καὶ περὶ ἠθικῶν καὶ περὶ λογικῶν προβλημάτων ὁ διαλεκτικὸς διαλαμβάνει*»¹.

Με βάση αυτή την ερμηνεία νομίζω ότι ίσως μπορεί να εξηγηθεί η απροθυμία του Αλεξάνδρου να συμπεριλάβει τον Σωκράτη ανάμεσα στους διαλεκτικούς, ως οφειλόμενη στο γεγονός ότι ο Σωκράτης δεν ασχολείται με τις τρεις κατηγορίες προβλημάτων (ηθικά, λογικά και φυσικά) που κατά την ερμηνεία του Αριστοτέλη και του Αφροδισιέα συνιστούν το γνωστικό αντικείμενο της διαλεκτικής και της φιλοσοφίας και γενικότερα.

Ένα άλλο ερμηνευτικό σημείο που προσελκύει την προσοχή στην εναρκτήρια παράγραφο των Τοπικών είναι το *λόγον ὑπέχοντες*. Ο Αλέξανδρος δεν αναφέρεται σ' αυτήν τη φράση στην αρχή των σχολίων του, ενώ επανέρχεται στα σχόλια των Σοφιστικῶν Ἐλέγχων, στο χωρίο 183 b 5, όπου η φράση *λόγον ὑπέχοντες* επανεμφανίζεται και μάλιστα σε σχέση με την απορητική Σωκρατική μέθοδο. Το Αριστοτελικό κείμενο στο σημείο αυτό επαναβεβαιώνει τη διαφοροποίηση της διαλεκτικής τόσο από την πειραστική τέχνη όσο και από την σοφιστική.

«Προειλόμεθα οὖν εὐρεῖν δυνάμιν τινα συλλογιστικὴν περὶ τοῦ προβληθέντος ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὡς ἐνδοξοτάτων· τοῦτο γὰρ ἔργον ἐστὶ τῆς διαλεκτικῆς καθ' αὐτὴν καὶ τῆς πειραστικῆς. ἐπεὶ δὲ προσκατασκευάζεται πρὸς αὐτὴν διὰ τὴν τῆς σοφιστικῆς γειτνίασιν, ὥστ' οὐ μόνον πείραν δύνασθαι λαβεῖν διαλεκτικῆς ἀλλὰ καὶ ὡς εἰδώς, διὰ τοῦτο οὐ μόνον τὸ λεχθὲν ἔργον ὑπεθέμεθα τῆς πραγματείας, τὸ λόγον δύνασθαι λαβεῖν, ἀλλὰ καὶ ὅπως λόγον ὑπέχοντες φυλάξομεν τὴν θέσιν ὡς δι' ἐνδοξοτάτων ὁμοτρόπως. τὴν δ' αἰτίαν εἰρήκαμεν τούτου, ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο Σωκράτης ἠρώτα ἀλλ' οὐκ ἀπεκρίνετο· ὁμολογεῖ γὰρ οὐκ εἰδέναι»².

1. Commentarium 2,2 6. 18-23.

2. «Σοφιστικῶν Ἐλέγχων» 183b 5 ff. Παρά τον χαρακτηρισμό και των σχολίων στους Ἐλέγχους ὡς νόθων ὑπάρχει και στο σημείο αυτό μια συμφωνία με τα σχόλια των Τοπικῶν.

Σχολιάζοντας το χωρίο αυτό ο Αλέξανδρος το θεωρεί ως επεξηγηματικό της εναρκτήριας θέσης των *Τοπικῶν* με την επισήμανση ότι εδώ επιχειρείται η αντιδιαστολή μεταξύ του λόγου δύνασθαι λαβεῖν καὶ λόγον ὑπέχειν η οποία δεν υπάρχει στα *Τοπικά*. Σωστά συνδέει την αντιδιαστολή αυτή με την αντίθεση σοφιστικής-διαλεκτικής και ιδιαίτερα με την γνωστική βεβαιότητα της πρώτης, που ήταν διαμετρικά αντίθετη προς την απορητική μετριοφροσύνη του Σωκράτη. Και ο Αλέξανδρος καταλήγει στη σωστή κατά τη γνώμη μου παρατήρηση ότι η ερμηνεία της διάκρισης μεταξύ του «λόγον λαμβάνειν» και «λόγον ὑπέχειν» εισάγεται στο συγκεκριμένο χωρίο των *Σοφιστικῶν* 'Ελέγχων', ενώ απουσιάζει από τα *Τοπικά*:

«διὰ ταύτην οὖν, φησί, τὴν αἰτίαν εἶπον ἐκεῖ ἔργον εἶναι τῆς διαλεκτικῆς μὴ μόνον λαμβάνειν δύνασθαι λόγον ἀλλὰ καὶ διδόναι. ἐν δὲ τῇ λέξει τῇ τὴν δὲ αἰτίαν εἰρήκαμεν τούτου ἔλλειπει τὸ νῦν· εἴρηκε γὰρ οὐκ ἐκεῖ ἀλλὰ νῦν δι' ὅ,τι ἔργον ἐστὶ τῆς διαλεκτικῆς καὶ τὸ λόγον ὑπέχειν»¹.

Ας σημειωθεί ότι η έκφραση λόγον ὑπέχειν σε σχέση με τη διαλεκτική υπάρχει όχι μόνο στα *Τοπικά* αλλά και στη *Ῥητορική Τέχνη*, όπου χρησιμοποιείται για την αντιδιαστολή ρητορικής και διαλεκτικής:

«Ἡ ῥητορική ἐστὶν ἀντίστροφος τῇ διαλεκτικῇ· ἀμφότεραι γὰρ περὶ τοιούτων τινῶν εἰσὶν ἃ κοινὰ τρόπον τινὰ ἀπάντων ἐστὶ γνωρίζειν καὶ οὐδεμιᾶς ἐπιστήμης ἀφωρισμένης· διὸ καὶ πάντες τρόπον τινὰ μετέχουσιν ἀμφοῖν· πάντες γὰρ μέχρι τινὸς καὶ ἐξετάζειν καὶ ὑπέχειν λόγον καὶ ἀπολογεῖσθαι καὶ κατηγορεῖν ἐγχειροῦσι»².

Τέλος ένα άλλο σημείο στο οποίο η Αριστοτελική αντίληψη της διαλεκτικής φαίνεται και από τα σχόλια του Αλεξάνδρου ότι πλησιάζει τη Σωκρατική, αφορά τη χρησιμότητά της. Ο Αριστοτέλης γράφει στα *Τοπικά*:

«ἡ δὲ διαλεκτικὴ χρήσιμος πρὸς γυμνασίαν, πρὸς τὰς ἐντεύξεις, πρὸς τὰς κατὰ φιλοσοφίαν ἐπιστήμας, πρὸς τὰ πρῶτα τῶν περὶ ἐκάστην ἐπιστήμην ἀρχῶν»³.

1. *Commentarium* 2,3 196 12-16.

2. «*Τέχνης Ῥητορικῆς*» 1354 α 1-6

3. «*Τοπικῶν*» 101α 1-6.

Είναι φανερό από το απόσπασμα αυτό ότι ο Αριστοτέλης - σε αντίθεση προς τον Πλάτωνα - δεν ταυτίζει τη διαλεκτική με τη φιλοσοφία και δεν θεωρεί την πρώτη ως το υπέρτατο στάδιο της γνώσης - αλλά της αποδίδει μια πολυλειτουργικότητα πρακτικής και θεωρητικής φύσης παρόμοια με αυτή του Σωκράτη.

Και η προσέγγιση αυτή φαίνεται από το σχετικό σχόλιο του Αλεξάνδρου, ο οποίος σε αντίθεση προς συγχρόνους μελετητές που συγκέντρωναν την προσοχή τους στη σχέση διαλεκτικής προς τας κατά φιλοσοφίαν επιστήμας, περισσότερο αναλύει και τα τρία σκέλη της χρησιμότητας της διαλεκτικής. Σ' ό,τι αφορά το πρώτο πρὸς γυμνασίαν ο Αλέξανδρος δίνει δύο ερμηνείες. Η πρώτη οδηγεί στη Σωκρατική αντίληψη του διαλέγεσθαι, αφού η γυμνασία η γινόμενη «ἐν τῷ διαλέγεσθαι προς τινας» αφορά την αποδοχή προβλημάτων παρά των διαλεγομένων (δια των οποίων) οι γυμναζόμενοι «πειρῶνται τούτοις παρίστασθαι, δι' ἐνδόξων τὰς ἐπιχειρήσεις ποιούμενοι»¹. Η δεύτερη ερμηνεία του πρὸς γυμνασίαν που προσφέρει ο Αλέξανδρος είναι παιδαγωγικά εξειδικευμένη και αναφέρεται στον τρόπο διδασκαλίας την εποχή του Αριστοτέλη, ο οποίος, ελλείψει ειδικών βιβλίων, όπως παραδέχεται ο Αλέξανδρος, συγκεντρωνόταν στην ανακατασκευή ενός κειμένου μέσω επιχειρημάτων αντιθετικών και δίνει μάλιστα την πληροφορία ότι ο Αριστοτέλης και ο Θεόφραστος είχαν συγγράψει βιβλία με θέμα την «εἰς τὰ ἀντικείμενα δι' ἐνδόξων ἐπιχείρησιν». Τέλος η μεταφορική χρήση του ὀρου γυμνασία καθίσταται σαφής από το σχολιαστή αφού «ὥς γὰρ τὰ τοῦ σώματος γυμνάσια γινόμενα κατὰ τέχνην εὐεξίαν περιποιεῖ τῷ σώματι, οὕτω καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἐν λόγοις γυμνάσια κατὰ μέθοδον γινόμενα τὴν οἰκείαν εὐεξίαν τῇ ψυχῇ περιποιεῖ· οἰκεία δὲ εὐεξία ψυχῆς λογικῆς ἢ δύναμις καθ' ἣν εὐρετικὴ τε τοῦ ἀληθοῦς καὶ κριτικὴ γίνεται»².

Και η δεύτερη λειτουργία τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἐντεύξεις χρωματίζει Σωκρατικά την Αριστοτελική αντίληψη της διαλεκτικῆς, αν αληθεύει ο σχολιασμός του Αλεξάνδρου, για τον οποίο «ἐντεύξεις» είναι «αἱ πρὸς τοὺς πολλοὺς συνουσίαι, οἷς δεῖ μὲν ἐντυγχάνειν κοινωνικούς τε ὄντας καὶ φιλανθρώπους καὶ ἐντυγχάνειν ὠφελίμως»³. Ο Αλέξανδρος ισχυρίζεται ότι η διδασκτική σχέση με τους πολλούς δεν αποδίδει με τη χρήση των αυστηρά αποδεικτικών και επιστημονικών συλλογισμών, αφού οι πολλοί δεν ἔχουν το διανοητικὸ υπόβαθρο να κατανοήσουν τις αρχές του αυστηρά επιστημονικοῦ τρόπου σκέψης: «διὸ οὐδὲ ὠφελεῖσθαι δύνανται' ἂν διὰ τινος τῶν τοιούτων, ὧν γε τὴν ἀρχὴν μὴδὲ συνιέναι δύνανται»⁴. Η σωκρατι-

1. Comm. 2,2 27. 8-11

2. ib. 27. 27-31

3. ib. 28. 2-5

4. ib. 6-7.

κή προέλευση αυτής της χρήσης της διαλεκτικής είναι σαφής, αφού ο μειευτικός χαρακτήρας της διαλεκτικής του απέβλεπε ακριβώς στην εκμείωση της αλήθειας μέσα από την ίδια τη γνωστική και ψυχολογική παρακαταθήκη των συνδιαλεγόμενων του μέσα από μια διαδικασία πειστικής, συναινετικής απόρριψης των θέσεων που ο διαλεκτικός θέλει να ανασκευάσει.

«εἰ δὲ διὰ τῶν ἐνδόξων τε καὶ δοκούντων καὶ αὐτοῖς ἐκείνοις τὰς πρὸς αὐτοὺς συνοουσίας ποιούμεθα, παρακολουθεῖεν ἂν τε τοῖς λεγομένοις καὶ ῥαδίως μεταβιβάζοντο διὰ τῶν τοιούτων λόγων, εἴ τι μὴ εἶεν ὀρθῶς τιθέμενοι»¹.

Τέλος το τρίτο σκέλος συνδέει τη διαλεκτική με τη φιλοσοφία και την «κατ' ἐπιστήμην γνῶσιν», μέσα στα πλαίσια της οποίας ο Αλέξανδρος εντάσσει τη φυσική, τη λογική, την ηθική και την μεταφυσική. Εδώ αναλύεται η επιστημολογική λειτουργία της διαλεκτικής—σε αντίθεση προς τον πρακτικό χαρακτήρα των δύο άλλων κατευθύνσεων—η οποία κατά το Berti εισάγει στη γνώση των επιστημονικών αρχών απαλλάσσοντας το γνωστικό πεδίο από λάθη και αντιφάσεις². Ο Αλέξανδρος είναι ιδιαίτερα σαφής και διαφωτιστικός ως προς αυτό, οριοθετώντας μάλιστα και τον χώρο της διαλεκτικής, όπως και ο Αριστοτέλης, ως το χώρο του πιθανού σε αντίθεση προς τον χώρο της βεβαιότητας που εκπροσωπεί η επιστήμη: «οἱ γὰρ δυνάμενοι τὰ πιθανὰ πρὸς τὰ ἀντικείμενα συντελοῦντα διορᾶν καὶ εἰς ἀμφοτέρα ἐπιχειρεῖν ῥᾶον ἂν εὐρίσκουσιν ἐν ποτέρῳ αὐτῶν μέρει τῆς ἀντιφάσεως τὸ ἀληθές ἐστιν, ὥσπερ ἀντιδίκων ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἀκηκοότες»³.

Η επιστημολογική λειτουργικότητα της διαλεκτικής ολοκληρώνεται με την υποδιαίρεση της τρίτης λειτουργίας σύμφωνα με την οποία η διαλεκτική είναι χρήσιμη «πρὸς τὰ πρῶτα τῶν περὶ ἐκάστην ἐπιστήμην»⁴, αφού οι πρώτες αρχές κάθε επιστήμης δεν αποδεικνύονται.

1. ib. 28. 8-10.

2. Βλ. Μ. Βαρδάκη, ὅπ. παρ. σ. 289.

3. Comm. 28. 27-30.

4. Comm. 2.2 29. 24ff.